

KRZYSZTOF TRZCIŃSKI

CO ŁĄCZY I DZIELI *COMMUNAL CONFLICT* ORAZ „KONFLIKT ETNICZNY”? ANALIZA ZNACZENIOWA OBU TERMINÓW I ICH NIGERYJSKA EGZEMPLIFIKACJA¹

Streszczenie

Artykuł traktuje o sensie terminów *communal conflict* oraz „konflikt etniczny”. Jego celami są: wyjaśnienie, jak najczęściej rozumiane są w literaturze przedmiotu terminy *communal conflict* i „konflikt etniczny” oraz zidentyfikowanie ich cech wspólnych i dzielących je różnic. Realizacji wskazanych celów służy nigeryjska egzemplifikacja obu rodzajów konfliktów. W poszczególnych częściach artykułu dokonano analizy znaczeniowej terminów „konflikt etniczny” i *communal conflict*, omówiono przykład wojny białafrańskiej (lata 1967–70) uznawanej często za konflikt etniczny i kasus *communal conflict* w mieście Sagamu w 1999 r., oraz zaprezentowano wnioski wskazujące istniejące podobieństwa i różnice znaczeniowe między oboma przedmiotowymi pojęciami, a także zaproponowano polskie tłumaczenie terminu *communal conflict*.

Słowa kluczowe:

communal conflict, konflikt etniczny, przemoc etniczna, inter-*communal conflict*, Nigeria, Biafra, Sagamu

Wstęp

Stosowany coraz częściej w anglojęzycznym, a zatem dominującym, piśmiennictwie naukowym dotyczącym problemów politycznych Nigerii i innych państw Afryki Subsaharyjskiej termin *communal conflict* nie doczekał się jeszcze pol-

¹ Autor dziękuje studentom afrykanistyki Uniwersytetu Warszawskiego za zadawane w trakcie wykładów ważne pytania dotyczące sensu pojęć. Stały się one inspiracją dla podjęcia analizy znaczeniowej, której owocem jest ten artykuł.

skiego odpowiednika, co zapewne w jakimś stopniu związane jest z trudnościami translatorskimi. Jak pisze nigeryjski filozof Damian U. Opata², „coś, co jest tłumaczone już samo przez się jest lokowane (*positioned*) jako obce, jako coś, z czym trzeba się pogodzić w sensie tłumaczenia na miejscowy język”. Istotniejsze jest jednak to, że znaczenie terminu *communal conflict* nie jest jeszcze ugruntowane, podobnie jak sens pojęcia „konflikt etniczny”. Oba terminy, w mniejszym lub większym stopniu, są zatem nadal w stadium pojęć przed-teoretycznych (ang. *notions*) niż na poziomie pojęć steoretyzowanych (ang. *concepts*). Termin *communal conflict* bywa jednak często stosowany w zastępstwie coraz bardziej niechętnie używanego terminu „konflikt etniczny”, który, choć semantycznie wydaje się doń podobny, bynajmniej nie ma charakteru jego synonimu. Sytuacja ta zachęca do głębszego przyjrzenia się istocie obu pojęć.

Celami tego artykułu są: wyjaśnienie, jak najczęściej rozumiane są w literaturze przedmiotu terminy *communal conflict* i „konflikt etniczny” oraz zidentyfikowanie ich cech wspólnych i dzielących je różnic. W realizacji wskazanych celów ma pomóc nigeryjska egzemplifikacja obu rodzajów konfliktów. W artykule dokonano analizy znaczeniowej terminów „konflikt etniczny” i *communal conflict*, omówiono przykład wojny białafrańskiej (lata 1967–70) uznawanej często za konflikt etniczny i kasus *communal conflict* w mieście Sagamu w 1999 r., oraz zaprezentowano wnioski wskazujące istniejące podobieństwa i różnice znaczeniowe między oboma rozpatrywanymi pojęciami, a także zaproponowano polskie tłumaczenie terminu *communal conflict*.

Czym jest konflikt etniczny?

Ponieważ nowszy termin *communal conflict* zastępuje często starsze pojęcie „konflikt etniczny”, analizę tę warto rozpocząć od wyjaśnienia, czym jest konflikt etniczny czy też jak to pojęcie jest najczęściej definiowane. W najprostszym rozumieniu konflikt etniczny oznacza silne napięcia, zwykle z użyciem przemocy, które występują w relacjach między członkami odmiennych grup etnicznych w danym państwie. Szczególne warunki do powstawania takich napięć istnieją w Nigerii. To najludniejsze państwo Afryki, zamieszkałe w 2015 r. przez ok. 185 mln ludzi³, jest wieloetniczne i zarazem wielokulturowe. Szacuje się, że około 50% mieszkańców Nigerii to muzułmanie, 40% to chrześcijanie, a około 10% to wyznawcy wierzeń rodzimych⁴. Choć w Nigerii językiem urzędowym jest język angielski,

² Damian U. Opata, *The beautiful interpreters are not yet here: The poverty of metaphysics of state and civil society in Africa*, „Quest. An International African Journal of Philosophy”, 12, 1, 1998, s. 137.

³ Worldometers, *Population*, <http://www.worldometers.info/world-population/nigeria-population> [dostęp z: 2015-12-18].

⁴ Index Mundi, *Nigeria demographics profile 2014*, http://www.indexmundi.com/nigeria/demographics_profile.html [dostęp z: 2015-12-18].

to w użyciu jest ponad 500 języków lokalnych⁵. Nigeryjskie społeczeństwo składa się z członków około 250 grup etnicznych⁶, wśród których największe to Hausa-Fulani (ok. 29% mieszkańców Nigerii), Joruba (ok. 21%), Ibo (ok. 18%) i Ijaw (10%)⁷.

W opinii Arenda Lijpharta⁸ „grupa etniczna” to „grupa ludzi, którzy postrzegają siebie jako odrębną wspólnotę kulturową, których często łączą wspólne: język, religia, pokrewieństwo, i/lub cechy fizyczne (takie jak na przykład kolor skóry); i którzy mają skłonność do żywienia negatywnych oraz wrogich uczuć wobec członków innych grup etnicznych”. Według Timothy’ego D. Siska⁹, pojęcie „grupa etniczna” oznacza grupę zorganizowaną na fundamencie wspólnej tożsamości czy też charakteryzującej jej członków „wspólnej percepcji pochodzenia”, włączając w to również grupę sformowaną na bazie wspólnej „religii, kultury, języka, rasy i kasty”.

Natomiast pojęcie „konflikt etniczny” Sisk¹⁰ definiuje szeroko jako „konfrontację o charakterze politycznym, społecznym lub militarnym, zawierającą lub nie zawierającą w sobie użycie przemocy, której uczestnicy określają się w kategoriach rasy, języka, religii, kultury lub narodowości bądź jakiegoś połączenia kilku kryteriów askryptywnych”, tj. przypisanych. Z kolei Errol A. Henderson¹¹ w węższy sposób określa znaczenie pojęcia „konflikt etniczny” lub wymiennie stosowanego przezeń terminu „konflikt międzyetniczny” (*interethnic conflict*) jako spory między rywalizującymi ze sobą grupami, które identyfikują siebie głównie w oparciu o kryterium etniczne, i które wysuwają grupowe roszczenia do jakichś zasobów na podstawie swoich praw grupowych.

Stuart J. Kaufman¹² przypominając, że większość państw świata jest etnicznie zróżnicowana, a stosunki między zamieszkującymi je grupami etnicznymi zwykle generują jakieś konflikty, wskazuje, że konkretny konflikt można nazwać etycznym wówczas, gdy jego strony mogą być wyróżnione przede wszystkim z powodu ich odmiennej etniczności (tożsamości etnicznej), zaś podstawą zaangażowania ludzi w konflikt jest ich grupowa przynależność, a nie jakiś inny czynnik. Dodaje

⁵ Ethnologue: Languages of the World, *Nigeria*, <http://www.ethnologue.com/country/NG> [dostęp z: 2015-12-19].

⁶ Encyclopedia of the Nations, *Nigeria*, <http://www.nationsencyclopedia.com/economies/Africa/Nigeria.html> [dostęp z: 2015-12-19].

⁷ Index Mundi, *Nigeria Demographics Profile 2014*, *op. cit.*

⁸ Arend Lijphart, *Multiethnic democracy*, [w:] *The Encyclopedia of democracy*, red. Seymour M. Lipset, tom III, London 1995, s. 853.

⁹ Timothy D. Sisk, *Power sharing and international mediation in ethnic conflicts*, Washington DC 1996, s. 119.

¹⁰ *Ibidem.*

¹¹ Errol A. Henderson, *Ethnic conflict and cooperation*, [w:] *Encyclopedia of violence, peace, and conflict*, red. Lester Kurtz, tom I, San Diego 1999, s. 751.

¹² Stuart J. Kaufman, *Ethnicity as a generator of conflict*, [w:] *Routledge handbook of ethnic conflict*, red. Karl Cordell, Stefan Wolff, London 2011, s. 93–94.

zarazem, że każda lub któraś ze stron konfliktu może równie dobrze być koalicjami dwóch lub więcej grup etnicznych.

Definiując konflikt etniczny w taki sposób, Kaufman zdaje sobie sprawę z faktu, że zasadność stosowania pojęcia „konflikt etniczny” jest podważana i że są tego istotne podstawy. Mianowicie część badaczy, określanych mianem instrumentalistów, uważa, że tożsamości etniczne są zwykle po prostu wykorzystywane przez klasę polityczną lub jej część w rywalizacji zwłaszcza o dostęp do dóbr ekonomicznych. Grupy etniczne nie wchodzą zatem ze sobą w konflikt z powodu swojej odmienności¹³. W konsekwencji samo współistnienie w danym państwie różnych grup etnicznych nie może być uznane za przyczynę konfliktów, a tożsamości etniczne nie mogą generować konfliktów etnicznych, gdyż takowe nie istnieją¹⁴.

Kaufman zauważa również, że z kolei dla wielu innych badaczy pojęcie konfliktu etnicznego jest po prostu dalece nieprecyzyjne. Stan ten skutkuje często brakiem zgody co do tego, czy dany konflikt można nazwać etycznym. Sam jednak stoi na stanowisku, że o konflikcie etycznym można już mówić w sytuacji, gdy dochodzi do rywalizacji jakichś interesów kojarzonych z konkretnymi grupami etnicznymi i identyfikuje trzy najważniejsze, w jego opinii, typy tych interesów: językowe, religijne i ekonomiczne¹⁵. Dla konfliktu etnicznego symptomatyczna jest zarazem sytuacja, w której to nie konkretne interesy prowadzą do jego rozwoju, lecz sprawy z pozoru o znaczeniu symbolicznym (na przykład chęć używania własnej flagi), które jednak mogą mieć dla danej grupy istotny sens z punktu widzenia poczucia własnej wartości¹⁶ jej członków¹⁷.

Konflikt etniczny może przebiegać w rozmaity sposób. W opinii Robina M. Williamsa¹⁸, należy wyróżnić jego cztery podstawowe formy: niepokoje (*turmoil*), wojnę wewnątrz państwa (*internal war*), masowy mord za przyzwoleniem władz państwowych (*democide*) i ludobójstwo (*genocide*). Rodzajami niepokojów są strajki, demonstracje, bunt, akty sabotażu, zamieszki i terroryzm. Woj-

¹³ Ghański filozof Kwame Gyekye, *Tradition and modernity: Philosophical reflections on the African experience*, Oxford 1997, s. 99 i n., uważa zaś wręcz, że idea etniczności wiąże się z mityczną wspólnotą pochodzenia i jest bardziej „wynałazkiem” niż czymś naturalnym i rzeczywistym, a jakiegokolwiek grupowanie czy klasyfikowanie ludzi na podstawie ich rzekomo wspólnego pochodzenia jest błędne. W konsekwencji Gyekye prezentuje opinię, że w afrykańskiej rzeczywistości nie tyle istnieją grupy etniczne, ile grupy wspólnoto-kulturowe (*communitocultural groups*), będące wspólnotami celów, wartości, ideałów, bądź aspiracji swoich członków, którzy razem zamieszkują jakieś określone terytorium.

¹⁴ Stuart J. Kaufman, *Ethnicity as a generator of conflict*, *op. cit.*, s. 91, 94.

¹⁵ *Ibidem*, s. 91, 94–95

¹⁶ Szerzej na temat znaczenia tej wartości w kontekście etniczności zob. Kwame Anthony Appiah, *Ethnic identity as a political resource*, [w:] red. Teodros Kiros, *Explorations in African political thought: Identity, community, ethics*, New York–London 2001, s. 50 i n.

¹⁷ Stuart J. Kaufman, *Ethnicity as a generator of conflict*, *op. cit.*, s. 96.

¹⁸ Robin M. Williams Jr., *Ethnic conflicts*, [w:] *International encyclopedia of the social and behavioral sciences*, red. Neil J. Smelser, Paul B. Balties, tom VII, Oxford 2001, s. 4807

na wewnątrz państwa może przybrać postać zbrojnej przemocy towarzyszącej zamachom stanu, separatystycznej rebelii, wojny domowej, wojny partyzantckiej i rewolucji. Masowy mord politycznych oponentów może być zorganizowany przez władze państwowe lub te mogą do niego podzegać. Ludobójstwo ma charakter celowego wyniszczania całych lub części grup etnicznych (narodowych, plemiennych), jak i religijnych (wyznaniowych) bądź rasowych. Każda z wymienionych form ma inny stopień złożoności postrzeganej z perspektywy zasięgu masowej mobilizacji, poziomu scentralizowanej organizacji i kontroli, oraz rodzaju, stopnia i zasięgu stosowanej przemocy. Niektóre z wymienionych postaci konfliktu etnicznego mogą występować jednocześnie lub być trudne do klarownego rozróżnienia.

Wojna białrańska jako konflikt etniczny

Za historyczną już egzemplifikację konfliktu etnicznego w Nigerii uważany jest często kazu wojny wewnątrz państwa, tzw. wojny białrańskiej, która toczyła się w latach 1967–1970 oraz wydarzeń, które ją poprzedziły. W opinii Jamesa Cimenta¹⁹, „wojna białrańska była pierwszym wielkim konfliktem etnicznym pokolonialnej Afryki, tragicznym zwiastunem tego, co nastąpi” w innych częściach tego kontynentu²⁰. Wojna wybuchła w siedem lat po uzyskaniu przez Nigerię niepodległości w granicach ustanowionych jeszcze w czasach kolonialnych przez Europejczyków. Granice te nie respektowały podziałów etnicznych, językowych i religijnych. Nowe wieloetniczne i zarazem wielokulturowe państwo niemal natychmiast stało się areną międzyetnicznych napięć, podsycanych przez elity polityczne występujące w charakterze reprezentantów interesów poszczególnych grup etnicznych, zorganizowane w tzw. partie etniczne²¹. U podłoża tych napięć leżały między innymi: wyraźne różnice kulturowe (dzielące Nigeryjczyków z muzułmańskiej, w przeważającym stopniu, Północy i głównie chrześcijańskiej pozostałej części państwa); ekonomiczna kwestia podziału przychodów budżetowych (w znacznym stopniu pochodzących z podatków i opłat uiszczanych przez podmioty wydobywające ropę naftową w Delcie Nigru); jak również problemy związane z charakteryzującymi główne grupy etniczne odmiennymi tradycjami politycznymi i trudnościami w ich pogodzeniu w sytuacji konieczności wspólnego rządzenia niepodległym państwem. Co więcej, jak obrazowo ujęła to nigeryjska pisarka Chimamandra Ngozi Adichie²², ledwie co niepodległa Nigeria stanowiła

¹⁹ James Ciment, *Nigeria: Biafra War, 1967–1970*, [w:] *Encyclopedia of conflicts since World War II*, red. *idem*, London–New York 2015, s. 245.

²⁰ Zgodnie z przywołanym wcześniej stanowiskiem instrumentalistów, wojna białrańska nie mogła oczywiście być konfliktem etnicznym.

²¹ Zob. szerzej np. Donald L. Horowitz, *Ethnic groups in conflict*, Berkeley 1985, s. 609 i n.

²² Chimamandra Ngozi Adichie, *Polówka złotego słońca*, tłum. Witold Kurylak, Katowice 2009, s. 190.

przed wybuchem wojny białfrańskiej „zbiór fragmentów utrzymywanych razem przez bardzo wątlą dłoń”.

Genezy wojny białfrańskiej jej badacze doszukuj sie w wojskowym zamachu stanu z 15 stycznia 1966 r., który postrzegany by zwszcza przez cze elit Hausa-Fulanich i Jorubów jako przygotowany i przeprowadzony głównie przez oficerów wywodzących się z grupy etnicznej Ibo. Na czele puczu sta major Chukwuma Kaduna Nzeogwu, który choć urodzi się na muzułmańskiej Północy Nigerii, to pochodzi z chrześcijańskiej rodziny Ibw, emigrantów z obszaru Delt Nigru. Zamach miał być prób zapobiegzenia dezintegracji terytorialnej Nigerii w obliczu tendencji separatystycznych występujących wśród cze elit Północy, ale w konsekwencji do niej ostatecznie doprowadzi, choć na Wschodzie tego państwa. Mimo, że się nie powiódł, w jego trakcie zginęła znaczna cze czołowych nigeryjskich polityków, funkcjonariuszy państwowych, a także wysokiej rangi oficerów wywodzących się zwczesnych regionów: Północnego (zdominowanego przez Hausa-Fulanich) i Zachodniego (kontrolowanego przez Jorubów). Zamachowcy oszczędzili natomiast członków nigeryjskich elit politycznych i wojskowych, ktrzy pochodzili z grupy Ibo, dominującej w obfitującym w rop naftową Regionie Wschodnim. Po zamachu, na około pół roku nieformalną funkcj głowy państwa zdo objc generał dywizji Johnson Aguiyi-Ironsi, Ibo, który w pierwszym zamachu stanu nie bra udziału i nie popiera go. Aguiyi-Ironsi zawiesi działanie czeci przepisów nigeryjskiej ustawy zasadniczej, a majora Nzeogwu i innych spiszkw potraktowa pobzliwie, co spotkało się z niezadowolaniem zwszcza hausaskiej i jorubskiej czeci korpusu oficerskiego.

W konsekwencji, 29 lipca 1966 r. grupa głównie hausaskich oficerów z Północy dokona nowego puczu, w którym zginęli czołowi oficerowie wywodzący się z grupy Ibo, w tym i Aguiyi-Ironsi. Na czele rzdu tymczasowego stan generał Yakubu Gowon, pochodzący z relatywnie niewielkiej grupy etnicznej Angas, chrześcijanin wychowany w północnej Nigerii. W miastach Regionu Północnego już od czerwca 1966 r. dochodziło do pogromów mieszkających tam Ibw, ktrzy między innymi ze względu na swój wysoki status materialny i edukacyjny nie cieszyli się popularnością wśród Hausa-Fulanich i innych rodzimych grup etnicznych. Trwająca do października 1966 r. przemoc, ktrej sily rzadowe nie zdoy lub nie chciały zapobiec, przyniosła dziesiątki tysięcy ofiar i spowodowała wielką fal uchodźstwa Ibw do Regionu Wschodniego²³. Organizatorzy i sprawcy masakr nie zostali aresztowani ani ukarani.

31 marca 1967 r. regionalny rz podpułkownika Chukwuemeka Odumegwu Ojukwu, Ibo, który po zamachu stanu ze stycznia 1966 r. zosta gubernatorem wojskowym Regionu Wschodniego, zadekretowa, że w związku z brakiem nale-

²³ Chinua Achebe, *There was a country: A memoir*, New York 2012, zwszcza s. 80–83.

zytej reakcji ze strony tymczasowych władz Nigerii na pogromy Ibów, przejmując w tym regionie pełnię kompetencji władzy państwowej. Elity polityczne Ibów były już wówczas bardzo zaniepokojone ich postępującą marginalizacją w państwie rządzonym głównie przez wojskowych wywodzących się z Regionu Północnego. Były również niezadowolone z wysokości środków, jakie wpływają do Regionu Wschodniego w ramach prowadzonej przez rząd centralny redystrybucji przychodów budżetowych, których lwia część pochodziła z dochodów uzyskiwanych dzięki eksploatacji ropy naftowej w Delcie Nigru, a zatem na obszarze kontrolowanym przez Ibów. Ibowie żądali również od rządu w Lagos formalnego zagwarantowania im prawa do secesji, co być może było kartą przetargową mającą pomóc w uzyskaniu większej części pieniędzy z budżetu federalnego.

Nigeryjski rząd wojskowy uznał posunięcie władz Regionu Wschodniego za próbę pozbawienia przez Ibów reszty Nigerii wpływów z eksploatacji ropy naftowej w Delcie Nigru i w odpowiedzi wysunął 27 maja 1967 r. propozycję nowego podziału terytorialnego Nigerii na dwanaście stanów²⁴ w miejsce istniejących wówczas czterech regionów²⁵. Region Wschodni miał zostać rozbity na trzy mniejsze stany, czego efektem byłoby zmniejszenie dominacji Ibów w Delcie Nigru. Reakcją na te zamierzenia było ogłoszenie 30 maja 1967 r. przez podpułkownika Ojukwu secesji Regionu Wschodniego i utworzenie na jego obszarze niepodległej Republiki Biafry²⁶, co stało się bezpośrednią przyczyną wybuchu wojny. 6 lipca 1967 r. Biafra została zaatakowana przez siły federalne.

Tak wyglądała geneza nigeryjskiej wojny domowej, w której – jak podaje większość źródeł – zginęło, głównie z powodu głodu, ponad milion ludzi²⁷. W trakcie wojny rząd centralny prowadził bowiem blokadę żywnościową terenów kontrolowanych przez władze Biafry, co Ibowie uznali za próbę ich eksterminacji poprzez zagłodzenie. Również po zakończeniu trwającej blisko trzy lata wojny Ibowie byli w rozmaity sposób dyskryminowani przez władze Nigerii²⁸.

Z kilku powodów wojna białrańska często klasyfikowana jest jako konflikt etniczny. Przede wszystkim jej główni uczestnicy wyróżniani są ze względu na swą

²⁴ Plan ten został wcielony w życie już po wybuchu wojny białrańskiej, w 1968 r.

²⁵ W latach 1960–1968 istniał w Nigerii prosty podział terytorialny na kilka regionów, wpiern na trzy (Północny, Zachodni i Wschodni), a od 1963 r. (po wydzieleniu Regionu Środkowozachodniego z Regionu Zachodniego) na cztery.

²⁶ Republika Biafry ze stolicą w Enugu uzyskała później uznanie międzynarodowe jedynie pięciu państw i formalnie istniała do 15 stycznia 1970 r.

²⁷ Według badacza wojny białrańskiej, Herberta Ekwe-Ekwe, *Igbo genocide and its aftermath – The tragedy of Africa's unlearned lesson*, <http://www.genocidescholars.org/sites/default/files/document%09%5Bcurrent-page%3A1%5D/documents/IAGS%202011%20Herbert%20Ekwe-Ekwe.pdf> [dostęp z: 2015-12-18], w konflikcie tym i w wyniku przemocy go poprzedzającej zginęło ponad 3 miliony ludzi.

²⁸ Paul O. Obi-Ani, *Nigeria: Biafran secession and civil war, 1967–1970*, [w:] *Encyclopedia of African history*, red. Kevin Shillington, tom II, New York–London 2005, s. 1115.

odmienną etniczność. Po jednej stronie walczyli bowiem głównie Ibowie, zaś po drugiej – koalicja dwóch wielkich grup etnicznych: Hausa Fulanich i Jorubów. Ibowie stali się w trakcie wojny ofiarami celowego wyniszczania poprzez głodzenie, zaplanowanego i konsekwentnie przeprowadzanego przez siły rządu centralnego kontrolowanego przez członków innych grup etnicznych²⁹. Ponadto, jeszcze przed wybuchem wojny białafrańskiej oraz w jej trakcie doszło do rywalizacji interesów ekonomicznych kojarzonych z konkretnymi grupami etnicznymi, których członkowie walczyli w wojnie po przeciwnych stronach. I tak Ibowie w imieniu swoim i mniejszych grup etnicznych zamieszkujących Deltę Nigru kontestowali reguły re-dystrybucji między różne regiony Nigerii jej dochodów budżetowych, które pochodziły głównie z eksploatacji ropy naftowej w Regionie Wschodnim. Ibowie wysuwały roszczenia do zasobów naturalnych Deltę Nigru m.in. na podstawie obrony swoich praw grupowych, w tym natury egzystencjalnej, które zostały zagrożone masakrami dokonywanymi na nich w przeddzień wojny głównie przez Hausa-Fulanich oraz planami wprowadzeniem nowego podziału terytorialnego Nigerii, *de facto* likwidującego władzę Ibów w Delcie Nigru. Z kolei Hausa-Fulani i Jorubowie nie mogli pozwolić sobie na odcięcie reszty Nigerii od dochodów płynących z eksploatacji zasobów naturalnych znajdujących się na terenach kontrolowanych przez Ibów.

Od czasów wojny białafrańskiej nie doszło w Nigerii do erupcji konfliktu etnicznego na tak dużą skalę. Jednakże w państwie tym wielokrotnie miały i nadal mają miejsce tzw. *communal conflicts*, które posiadają cechy wspólne z konfliktami etnicznymi.

Czym jest *communal conflict*?

Termin *communal conflict* niejednokrotnie używany jest w piśmiennictwie naukowym w zastępstwie terminu „konflikt etniczny”. Nie jest to bezzasadne. Errol A. Henderson³⁰ wskazuje bowiem, że pojęcie „grupa etniczna” stosuje się zwykle wymiennie z pojęciem *communal group*. Również Lijphart³¹ zauważa, że termin *communal group* stał się niemal synonimiczny z pojęciem „grupa etniczna”. Termin *communal group* nie doczekał się przekładu na język polski.

Mimo bliskości znaczeniowej pojęć „grupa etniczna” i *communal group*, terminy „konflikt etniczny” i *communal conflict* odnoszące się do konfliktów, w których biorą udział członkowie wskazanych społeczności, nie zawsze jednak mogą być stosowane wymiennie. Badacze z Institute for Policy Analysis of Conflict (IPAC) tłumaczą, że termin *communal conflict* odnosi się bowiem zarówno do konfronta-

²⁹ Część badaczy uznaje ten proceder za ludobójstwo. Zob. np. Lasse Heerten, A. Dirk Moses, *The Nigeria–Biafra war: Postcolonial conflict and the question of genocide*, „Journal of Genocide Research”, 16, 2–3, 2014, s. 169–203; Herbert Ekwe-Ekwe, *Igbo genocide and its aftermath...*, *op. cit.*

³⁰ Errol A. Henderson, *Ethnic conflict and cooperation*, *op. cit.*, s. 751.

³¹ Arend Lijphart, *Multiethnic democracy*, *op. cit.*, s. 854.

cji między członkami różnych grup etnicznych lub wspólnot religijnych, jaki i do „utarczek (*clashes*) pomiędzy wioskami, których strony definiowane są przez węższe tożsamości”³². Według IPAC, u podłoża *communal conflict* często leżą czynniki polityczne lub ekonomiczne, w tym kwestia własności ziemi. Niejednokrotnie *communal conflicts* wybuchają w następstwie długo narastających wzajemnych pretensji członków różnych grup tożsamościowych.

Dwójka skandynawskich badaczy konfliktów, Johan Brosché i Emma Elverson³³ pod pojęciem *communal conflict* rozumie „konflikt z użyciem przemocy, który zachodzi pomiędzy grupami o charakterze niepaństwowym (*nonstate groups*), zorganizowanymi wokół łączącej ich członków tożsamości wspólnotowej”. Wyjaśniają oni, że wyrażenie „grupy o charakterze niepaństwowym” oznacza grupy, które nie kontrolują całego państwa i jego sił zbrojnych, choć jacyś aktorzy państwowi mogą być zaangażowani w *communal conflict* w charakterze „ważnych aktorów wspomagających” którąś z jego stron. Z kolei zorganizowanie grup „wokół łączącej ich członków tożsamości wspólnotowej” polega na tym, że konfrontacja między nimi ma miejsce „wzdłuż linii tożsamości grupowych”.

Takie pojmowanie znaczenia terminu *communal conflict* z pozoru nie różni się w zasadniczym stopniu od rozumienia pojęcia „konflikt etniczny”. Brosché i Elverson zauważają jednak, że choć pojęcie tożsamości wspólnotowej (*communal identity*) bywa traktowane jako tożsame z pojęciem tożsamości etnicznej, to, w ich opinii, jest one szersze, gdyż może być konceptualizowane jako subiektywna identyfikacja grupowa oparta na przykład na wspólnej historii bądź jakichś zasadniczych, wyznawanych wspólnie przez członków grupy wartościach. Podejście to oznacza, że pojęcie tożsamości etnicznej jest za mało elastyczne, bowiem opiera się przede wszystkim na przekonaniu członków danej grupy etnicznej o ich pokrewieństwie i odczuwaniu wspólnoty pochodzenia. Brosché i Elverson próbują egzemplifikować ową różnicę odwołując się do przypadków występujących na przykład w Afryce Zachodniej lokalnych konfliktów o jakieś dobra, w tym zwłaszcza o ziemię, między grupami mającymi na jakimś obszarze charakter autochtoniczny a grupami, które zasiedliły go w czasie późniejszym, i których członków można określić mianem przybyszów. Przykład ten nie wskazuje jednak na jakieś kluczowe różnice między pojęciami konfliktu etycznego i *communal conflict*, a raczej skupia się na kwestii przedmiotu konfliktu.

Za klarowniejszą można uznać inną, teoretyczną sytuację przywołaną przez Brosché i Elverson³⁴, której sedno skupia się na odczuwaniu tożsamości wspól-

³² Institute for Policy Analysis of Conflict, *Communal Conflict*, <http://www.understandingconflict.org/en/conflict/index/1/Communal-Conflict> [dostęp z: 2015-12-12].

³³ Johan Brosché, Emma Elverson, *Communal conflict, civil war, and the state: Complexities, connections, and the case of Sudan*, „African Journal on Conflict Resolution”, 12, 1, 2012, s. 35

³⁴ *Ibidem*, s. 36.

notowej przez mieszkańców wioski etnicznie heterogenicznej. Ich konflikt np. z jakąś grupą przybyszów nie byłby konfliktem etnicznym, gdyż podstawą odczuwania tożsamości wspólnotowej nie jest tożsama etniczność. Kazus ten wskazuje na zachodzącą niekiedy rzeczywistą różnicę między terminami „konflikt etniczny” i *communal conflict*, choć należy zauważyć, że etnicznie heterogeniczne wioski nie są czymś typowym czy też częstym dla Afryki Subsaharyjskiej. Niemniej jednak *communal conflict* należy uznać za pojęcie nieco szersze od terminu „konflikt etniczny” w tym sensie, że można go swobodniej używać wobec konfliktów, których poszczególne strony są zorganizowane wokół tożsamości również innych niż opartych *stricte* na etniczności, na przykład religijnych, wyznaniowych lub rasowych bądź wobec konfliktów, których strony mogą być wyróżnione według więcej niż jednego grupowego kryterium tożsamościowego, np. etnicznego i religijnego zarazem. Z drugiej jednak strony, jak wskazuje przywołana, szeroka definicja pojęcia „konflikt etniczny” autorstwa Siska³⁵, konfrontacja między stronami określającymi się w kategoriach religii lub rasy również może zostać zaliczona do konfliktu etnicznego.

Niemniej jednak, dzięki obu przykładom przytoczonym przez Brosché i Elverson, należy wnioskować, iż pojęcie *communal conflict* w przypadku Afryki Subsaharyjskiej odnoszone jest przede wszystkim do konfliktów o charakterze lokalnym, i z tego punktu widzenia oznacza pojęcie znaczeniowo istotnie węższe od pojęcia konfliktu etnicznego³⁶. O lokalności *communal conflict* świadczy również definicja autorstwa IPAC. Nie znaczy to jednak bynajmniej, że zidentyfikowana granica między *communal conflict* a konfliktem etnicznym jest klarowna. Problem leży bowiem w tym, że pojęcie „konflikt etniczny” również bywa stosowane wobec tych konfliktów pomiędzy grupami etnicznymi, które rozgrywają się w mikroskali. Należy jednak założyć, że mianem *communal conflict* powinno się określać wyłącznie konflikt o zasięgu lokalnym między aktorami tworzącymi tę samą wspólnotę terytorialną, choć przynależącymi do innych grup etnicznych bądź wspólnot religijnych.

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na fakt, że leżący u podstaw terminu *communal conflict* termin „wspólnota” (ang. *community*) jest wieloznaczny czy też różnie rozumiany w zależności od kontekstu. Ponieważ termin *communal conflict* ma zdecydowanie konotacje lokalne, wspólnota, w której się on rozgrywa jest *de facto* wspólnotą lokalną (ang. *local community*).

Termin „wspólnota lokalna” również nie jest jednak prosty do zdefiniowania, zwłaszcza w rzeczywistości Afryki Subsaharyjskiej. I tak np. nigeryjski filozof

³⁵ Timothy D. Sisk, *Power sharing and international mediation in ethnic conflicts*, *op. cit.*, s. 119.

³⁶ Por. Ted Robert Gurr, *Communal conflicts and global security*, „Current History”, 94, 592, 1995, s. 212–217.

Ifeanyi A. Menkiti określa mianem wspólnot lokalnych mniejsze zbiorowości istniejące w ramach grup etnicznych. Intelektualista ten nie precyzuje jednak, czy pod pojęciem wspólnoty lokalnej rozumie konkretnie rodzinę, lineaż, klan bądź wieś jako jednostkę organizacyjną, terytorialną i społeczną. W jednej ze swoich prac stosuje jednak w podobnym kontekście takie terminy jak „społeczność wiejska” (*village society*) oraz „świat wioskowy” (*village world*)³⁷. Z kolei ghański filozof Kwasi Wiredu definiuje wspólnotę lokalną jako ogół lineażu zamieszkujących niewielki obszar. Termin „lineaż” stosuje zaś w odniesieniu do wszystkich jednostek żyjących na przykład w jakiejś miejscowości lub wsi, które pochodzą od jednego przodka lub antenatki, w zależności od tego, czy w danej kulturze lineaże mają charakter patrylinearny czy matrylinearny³⁸. Wiredu wskazuje, że afrykańskie wspólnoty lokalne są „społeczeństwami typu wspólnotowego (*communalistic societies*), a zatem takimi, w których rozbudowane więzi pokrewieństwa odgrywają dominującą rolę w stosunkach społecznych”³⁹.

Przedstawione próby definicyjne zdają się jednak być nieadekwatne na potrzeby przeprowadzanej tu analizy, albowiem *communal conflict* toczy się między członkami różnych grup tożsamościowych. Rozgrywa się zatem w warunkach wspólnoty lokalnej heterogenicznej zwłaszcza pod względem etnicznym lub religijnym czy też wyznaniowym. Takie rozumienie wspólnoty lokalnej wychodzi znacznie ponad więzi pokrewieństwa i homogeniczną pod względem etnicznym jednostkę terytorialną, które charakteryzują afrykańskie wspólnoty lokalne w rozumieniu przywołanych afrykańskich filozofów. Co więcej, jest ono również inne od wspólnoty lokalnej pojmowanej przez badaczy zachodnich, w tym Roberta Putnama⁴⁰, w znaczeniu społeczności zamieszkującej ten sam niewielki obszar, której członków łączą zwykle pewne wspólne wartości oraz cele, i którzy współdziałają ze sobą na rzecz ich realizacji. Tak ujmowana wspólnota lokalna tworzy bezcenny kapitał społeczny i nastawiona jest na rozwiązywanie sporów, a nie ich zaognianie. Tego zachodniego rozumienia koncepcji wspólnoty lokalnej nie sposób jednak odnieść bezpośrednio do lokalnych społeczności silnie podzielonych wzdłuż linii

³⁷ Zob. Ifeanyi A. Menkiti, *Physical and metaphysical understanding: Nature, agency, and causation in African traditional thought*, [w:] red. Lee M. Brown, *African philosophy: New and traditional perspectives*, Oxford 2004, s. 124 i 133. Por. Ryszard Vorbrich, *Plemienna i postplemienna Afryka. Koncepcje i postaci wspólnoty w dawnej i współczesnej Afryce*, Poznań 2012, s. 78, 128, 154.

³⁸ Kwasi Wiredu, *Cultural universals and particulars: An African perspective*, Bloomington IN 1996, s. 161 i n. Por. Ryszard Vorbrich, *Plemienna i postplemienna Afryka...*, *op. cit.*, s. 130–132, 136, 138.

³⁹ Kwasi Wiredu, *The state, civil society and democracy in Africa*, “Quest: An African Journal of Philosophy”, 12, 1, 1998, s. 241.

⁴⁰ Zob. np. Robert D. Putnam, *Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, tłum. Jakub Szacki, Kraków 1995; *idem*, *Bowling alone: The collapse and revival of American community*, New York 2000.

tożsamościowych, które występują zwłaszcza w miastach Afryki Subsaharyjskiej.

Skoro podstawową cechą *communal conflict* jest lokalność, a konflikt tego rodzaju często zachodzi w relacjach między członkami różnych grup etnicznych, warto wskazać jego typową nigeryjską egzemplifikację.

Przykład *communal conflict* w mieście Sagamu

Ważnym przykładem *communal conflict* w Nigerii jest konfrontacja między członkami grup Joruba i Hausa-Fulani, której krwawy przebieg miał miejsce w lipcu 1999 r. w mieście Sagamu (Shagamu) w stanie Ogun, w południowo-zachodniej części Nigerii, położonym między Lagos i Ibadanem. Choć Sagamu zlokalizowane jest na obszarze zamieszkałym głównie przez Jorubów, w mieście tym od dawna żyło wielu Hausa-Fulanich, którzy przybyli doń kiedyś między innymi w celu handlu bydłem i orzechami kola. Problemem spornym w Sagamu był, w mniemaniu Jorubów, brak należytego poszanowania przez Hausa-Fulanich ich zwyczajów w trakcie obchodzonego corocznie kilkudniowego, tradycyjnego święta boga Oro. Jorubowie żywią przekonanie, że podczas tej uroczystości nie-Jorubowie powinni pozostawać wewnątrz swych domostw. Dotyczy to zwłaszcza kobiet, które „nigdy nie powinny zobaczyć Oro”. Erupcja konfliktu w 1999 r. nastąpiła po tym, jak jeden z Jorubów zabił hauszańską kobietę, którą dostrzegł na otwartej przestrzeni w czasie obchodów święta, co uznał za brak szacunku dla zasad kultywowanych przez wyznawców Oro. Zapoczątkowana tym zabójstwem spirala przemocy przyniosła śmierć kilkudziesięciu osób, wywodzących się z obu grup i duże zniszczenia mienia⁴¹.

Konflikt w Sagamu zdaje się jednak potwierdzać powszechne wśród badaczy konfliktów przekonanie, że u podstaw erupcji przemocy w międzyetnicznych stosunkach leży zwykle więcej niż jeden czynnik. Bamgbose J. Adele i Amos Oloruntele⁴² wskazują bowiem, że nieporozumienia na tle szacunku dla tradycyjnych zwyczajów w Sagamu stanowiły jedynie część szerszego konfliktu, który miał też wymiar polityczny w postaci rywalizacji między miejskimi elitami Jorubów i Hausa-Fulanich, jak również wiązał się z roszczeniami Jorubów do ziemi, na której zamieszkiwali w Sagamu Hausa-Fulani. Wybuch przemocy w Sagamu w 1999 r. był zatem najpewniej wynikiem długo narastających antagonizmów⁴³.

⁴¹ UNHCR, *Nigeria: Oro festival including the role of the Oro priest and whether, or not, he or she is masked; whether there are any penalties invoked against those who observe the priest performing his rituals*, 2000-09-16, <http://www.refworld.org/docid/3df4be794.html> [dostęp z: 2015-12-12].

⁴² Bamgbose J. Adele, Amos Oloruntele, *Ethnic agitation and conflicts in Nigeria, 1999–2000*, „Development Policy Management Network Bulletin” 13, 3, 2001, s. 36.

⁴³ Na temat innych *communal conflicts* we współczesnej Nigerii w ujęciu syntetycznym zob. np. Tokunbo S. Osinubi, Oladipupo S. Osinubi, *Ethnic conflicts in contemporary Africa: The Nigerian experience*, „Journal of Social Sciences”, 12, 6, 2006, s. 108–110.

Konflikt w Sagamu w 1999 r. jest wzorcowym przykładem ilustrującym istotę *communal conflict*. Był to bowiem konflikt o ograniczonej skali, który toczył się w mieście, a zatem na poziomie lokalnym, między członkami różnych grup tożsamościowych, etnicznych i jednocześnie religijnych, którzy tworzyli jedną wspólnotę terytorialną, wewnątrz której rozwijały się właśnie i nieporozumienia.

Wydarzenia w Sagamu spowodowały jednak wybuch przemocy między członkami różnych grup etnicznych i zarazem wspólnot religijnych w Kano, największym mieście zdominowanej przez Hausa-Fulanich Północy Nigerii. Po przybyciu uchodźców hausańskich z Sagamu do Kano, część mieszkańców miasta zaczęła bowiem mordować członków lokalnej mniejszości jorubskiej i niszczyć ich dobytek. Przykład konfliktu w Sagamu dowodzi, że mimo swego pozornie lokalnego tylko charakteru, erupcja *communal conflict* w jednym miejscu Nigerii może spowodować wybuch przemocy etnicznej nawet na obszarze oddalonym o setki kilometrów, a zatem przenieść konflikt w nowe miejsce. Podobnie było w przypadku omówionej wcześniej genezy wojny biafrańskiej.

W kontekście takich wydarzeń jak wskazane w Sagamu i Kano, do których dochodzi w Nigerii na poziomie lokalnym, w literaturze przedmiotu coraz częściej używa się terminu *ethnic violence*⁴⁴ który można tłumaczyć na język polski jako „przemoc etniczna” czy też, bardziej precyzyjnie, jako „przemoc między członkami różnych grup etnicznych”. Termin ten może być uznany za szerszy od pierwszej z wymienionych form konfliktu etnicznego (tj. niepokojów) w tym sensie, że dotyczy on wybuchu takiego rodzaju nieporozumień między członkami różnych grup etnicznych, które *ex definitione* zawierają w sobie użycie przemocy. Z drugiej jednak strony, przemoc etniczna może mieć charakter nagły, krótkotrwały, pozbawiony organizacji i wówczas mieć węższe znaczenie, zwłaszcza od pozostałych wskazanych trzech form konfliktu etnicznego (tj. wojny wewnątrz państwa, masowego mordu za przyzwoleniem władz państwowych oraz ludobójstwa), które zdają się zawierać w sobie element planowania i przewlekłości oraz występują w skali ponadlokalnej. Niemniej jednak termin *ethnic violence de facto* używany bywa w zastępstwie terminu *communal conflict* w sytuacji, gdy dany konflikt ma charakter lokalny i konkretnie toczy się między członkami różnych grup etnicznych, a nie innych grup tożsamościowych. Termin *ethnic violence* wydaje się zatem nieco porządkować problem braku klarownego rozróżnienia między *communal conflict* a konfliktem etnicznym, choć, patrząc na to z innej perspektywy, może być uznany za dalszą komplikację terminologiczną.

⁴⁴ Pojęcie to niekiedy używane jest w towarzystwie terminu *sectarian violence* (np. *ethnic and sectarian violence*), który można tłumaczyć jako przemoc na tle religijnym czy też przemoc zachodząca w stosunkach między członkami odmiennych grup religijnych lub wyznaniowych.

Wnioski

Communal conflicts i konflikty etniczne mają wiele cech wspólnych. Najważniejsza jest oczywiście ta, że oba rodzaje konfliktów mogą rozgrywać się między członkami różnych grup etnicznych. W przypadku konfliktu etnicznego, jak wskazuje sama nazwa, powinno być tak zawsze; w przypadku *communal conflicts* jest tak bardzo często.

Problemy z klarownym rozróżnieniem obu rodzajów konfliktów przynajmniej po części wiążą się z faktem, że powstają one w zbliżonym, jeśli nie tożsamym kontekście. Jak zauważa Sisk⁴⁵, konflikty między różnymi grupami tożsamościowymi, w tym etnicznymi, mają najczęściej miejsce w tzw. społeczeństwach głęboko podzielonych (ang. *deeply divided societies*). Termin ten należy, jego zdaniem, stosować na określenie takich pluralnych społeczeństw (zwłaszcza: wieloetnicznych, wieloreligijnych, wielowyznaniowych), w których relacje między odmiennymi grupami tożsamościowymi są tak napięte, że przynajmniej od czasu do czasu dochodziło lub dochodzi w nich do krwawych walk, a nawet „wymuszonej asymilacji, ‘czystek etnicznych’ lub przymusowych wypędzeń oraz ludobójstwa”.

Również czynniki prowadzące do powstawania i rozwoju *communal conflicts* i konfliktów etnicznych są podobne, jeśli nie identyczne. Badacze źródeł konfliktów Herbert C. Kelman i Ronald J. Fisher⁴⁶ podkreślają, że u podstaw każdego konfliktu między grupami tożsamościowymi, w tym etnicznymi, w społeczeństwach pluralnych mogą leżeć zarówno czynniki racjonalne, jak i nieracjonalne, a nadto czynniki subiektywne i obiektywne. Badacze ci formułują kilka ważnych społeczno-psychologicznych twierdzeń dotyczących uwarunkowań rozwoju konfliktów. Zgodnie z pierwszym z nich, konflikt jest „procesem napędzanym zbiorowymi potrzebami i obawami”⁴⁷. I tak na przykład grupy etniczne reprezentują potrzeby swych członków, u których w warunkach wieloetniczności strach przed wyginieciem grupy połączony jest z obawą przed osobistym unicestwieniem. Potrzeby te mogą być zupełnie podstawowe (pożywienie, mieszkanie, bezpieczeństwo fizyczne), jak i bardziej rozbudowane (ochrona tożsamości, poczucie własnej wartości, autonomia, poczucie sprawiedliwości, uznanie). Konieczność zaspokajania potrzeb danej grupy etnicznej definiuje jej interesy. Konflikt pojawia się wówczas, gdy interesy jednej grupy zostają pogwałcone lub są lekceważone przez inną grupę lub grupy, a zatem gdy zaspokajanie potrzeb tej pierwszej jest niemożliwe lub możliwe jedynie w ograniczonym stopniu.

⁴⁵ Timothy D. Sisk, *Power sharing and international mediation in ethnic conflicts*, op. cit., s. 3.

⁴⁶ Herbert C. Kelman i Ronald J. Fisher, *Analiza konfliktów i ich rozwiązywanie*, [w:] red. David O. Sears, Leonie Huddy, Robert Jervis, *Psychologia polityczna*, tłum. Robert Andruszko, Kraków 2008, s. 288–293.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 289.

W myśl kolejnego twierdzenia Kelmana i Fishera, konflikt jest „wieloaspektowym procesem wzajemnego wywierania wpływu”⁴⁸, w którym każda strona dąży do „ochrony i wspierania swoich interesów”, wpływając na zachowania innych stron. Konflikt rozwija się wówczas, gdy interesy poszczególnych stron ze sobą kolidują, w tym zwłaszcza gdy realizacja interesów którejś ze stron zagraża interesom innej lub jest postrzegana jako potencjalnie zagrażająca. Wywieranie przez jedną stronę wpływu poprzez groźby lub zachęty bądź na oba sposoby jednocześnie ma skłonić drugą stronę do podjęcia pożądaných przez pierwszą stronę działań.

Ostatnie ważne w kontekście analizowanej problematyki twierdzenie stanowi, że konflikt jest „procesem interakcyjnym o eskalacyjnej, samonapędzającej się dynamice”⁴⁹. Twierdzenie to oznacza, że interakcje między stronami konfliktu zwykle prowadzą do jego wzmocnienia, a nie osłabienia. Prawidłowość ta wiąże się w dużym stopniu z faktem, że strony konfliktu odmiennie postrzegają i interpretują dostępne informacje. Stan ten oznacza, że w miarę rozwoju nieporozumień strony wzmacniają wiarę w swoje racje, a ich „zdolność postawienia się w sytuacji drugiego jest poważnie upośledzona”, co utrudnia rozwiązanie konfliktu.

Wskazane cechy wspólne z pewnością nie ułatwiają klarownego odróżnienia *communal conflicts* od konfliktów etnicznych. Do takiego można się zbliżyć dopiero po zwróceniu uwagi na zasięg terytorialny obu rodzajów konfliktów. Konflikty etniczne rozgrywają się bowiem w wymiarze dużej części państwa, np. regionu lub kilku stanów (jak w przypadku wojny białrańskiej w latach 1967–70), bądź całego terytorium państwa, zwłaszcza o niewielkiej powierzchni (na co wskazuje np. kazu konfliktu w Rwandzie w 1994 r.). Z kolei teatrem *communal conflict* w Afryce Subsaharyjskiej jest relatywnie niewielki, mniejszy od regionu lub innej podstawowej jednostki podziału terytorialnego, obszar zamieszkały przez członków zwłaszcza różnych grup etnicznych lub wspólnot religijnych (bądź jednych i drugich jednocześnie, jak w przypadku konfliktu w Sagamu w 1999 r.), w tym szczególnie miejscowość lub miasto. *Communal conflict* zachodzi zatem w ramach wspólnoty lokalnej tworzonej przez ludzi, którzy przynależą zwłaszcza do różnych grup etnicznych lub, a niekiedy także, wspólnot religijnych. Jeżeli *communal conflict* toczy się między członkami odmiennych grup etnicznych, wówczas można go uznać za konflikt etniczny w mikroskali czy też, innymi słowy, za lokalny konflikt etniczny. Oczywiście taki konflikt może rozprzestrzeniać się na inne części państwa i objawiać w postaci nowych ognisk *ethnic violence* (o czym świadczy przykład wydarzeń w Kano w 1999 r.) lub ewoluować w konflikt etniczny na ponadlokalną skalę (jak np. miało to miejsce w Nigerii w latach 1966–67 r.).

⁴⁸ *Ibidem*, s. 290.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 292.

Z zasięgiem terytorialnym bezpośrednio związana jest skala tragedii ludzkiej. Konflikt etniczny jako toczący się na większej powierzchni państwa ma również większą liczbę uczestników i przynosi większe straty w ludziach, *communal conflict* – odwrotnie.

Warto teraz skupić się na kolejnej istotnej kwestii, która pozostaje w bezpośrednim związku z zagadnieniem cech wspólnych oraz różnic między *communal conflict* oraz konfliktem etycznym. Mianowicie w politologicznej literaturze przedmiotu odnoszącej się do problemów Afryki Subsaharyjskiej coraz rzadziej stosowany jest termin „konflikt etniczny”. Można nawet zaryzykować stwierdzenie, że jest on wypierany przez termin *communal conflict*. Prawdopodobnie ta, jak można wnioskować, wiąże się co najmniej z trzema przyczynami. Po pierwsze, znaczna część badaczy podziela przywołane wcześniej stanowisko instrumentalistów, zgodnie z którym, krótko rzecz ujmując, nie ma czegoś takiego jak konflikt etniczny⁵⁰. Istnieją jednak antagonizmy i zatargi między grupami etnicznymi, które częstokroć objawiają się w erupcji przemocy. Wówczas w sukurs przychodzi termin *communal conflict*, który może być uznany za bardziej elastyczny, gdyż pozbawiony jest w nazwie pierwiastka wskazującego na etniczne źródła konfliktu. Warto jednak pamiętać, o ograniczającej cesze tego rodzaju konfliktu, jakim jest jego lokalny charakter. W konsekwencji, konflikt na ponadlokalną skalę między członkami różnych grup etnicznych, którzy bronią jakichś partykularnych interesów grupowych, nazywany bywa przez instrumentalistów w ogóle bez odwołań do kwestii odmienności etnicznych wyróżniających jego strony, a przy zastosowaniu jakiejś innej kategorii. I tak np. wojna białafrańska może być po prostu określana jako konflikt separatystyczny czy też wojna secesyjna, albo po prostu jako wojna domowa⁵¹.

Po drugie, na kontynencie afrykańskim na początku XXI w. coraz rzadziej dochodzi do wybuchów konfliktów na dużą skalę, a więc istnieje mniejsza potrzeba stosowania do wyjaśniania współczesnej rzeczywistości terminu „konflikt etniczny” w znaczeniu konfliktu, który rozgrywa się między członkami różnych grup etnicznych, związany jest z rywalizacją interesów grupowych i nosi inne cechy go definiujące. Z drugiej strony, konflikty takie od czasu do czasu wybuchają na poziomie lokalnym i wówczas można je określić mianem *communal conflicts*. *Communal conflicts*, co warto przypomnieć, nie zawsze jednak występują w relacjach międzyetnicznych i wówczas nie mają charakteru konfliktów etnicznych

⁵⁰ Z drugiej jednak strony, wbrew zdobywającemu coraz większy posłuch stanowisku instrumentalistów, w *Encyclopedia of conflicts since World War II*, red. James Ciment, London–New York 2015, s. 47–54 w części ogólnej zatytuowanej „Źródła wojny” (*Roots of war*) wyróżniane są w charakterze odrębnej sekcji „Konflikty etniczne i religijne” (*Ethnic and religious conflicts*), a konkretne konflikty klasyfikowane są następnie jako etniczne, religijne lub mieszane.

⁵¹ Np. w piśmiennictwie anglojęzycznym wojna białafrańska występuje często jako Nigerian Civil War.

w mikroskali. Niemniej jednak, co też warto powtórzyć, lokalne konflikty między członkami odmiennych wspólnot religijnych często są zarazem konfliktami między członkami różnych grup etnicznych.

Po trzecie, również strony afrykańskich konfliktów na ponadlokalną skalę często wyróżniane są zarówno wzdłuż linii odmiennych tożsamości etnicznych, jak i religijnych. Innymi słowy, jedną stroną konfliktu może tworzyć konkretna grupa etniczna (lub koalicja grup), której członkowie są głównie wyznawcami np. chrześcijaństwa, podczas gdy drugą – inna grupa etniczna (bądź koalicja grup), której członkowie to przede wszystkim wyznawcy np. islamu. Gdyby konflikt taki miał charakter li tylko lokalny, wówczas właściwe byłoby jego nazwanie mianem *communal conflict* (tak jak ma to miejsce np. w przypadku konfliktu w Sagamu w 1999 r.). Jednakże w sytuacji, gdy obejmuje on swym zasięgiem znaczną część danego państwa lub całe jego terytorium, to wówczas nieadekwatne staje się zastosowanie zarówno terminu *communal conflict*, jak i pojęcia „konflikt etniczny”. Wtenczas z pomocą przychodzi inny, nadal mało popularny anglojęzyczny termin: *inter-communal conflict*, który na przykład stosowany bywa wobec konfliktu toczącego się w XXI w. w Republice Środkowoafrykańskiej (zwłaszcza w latach 2013–14)⁵².

Celem tego artykułu nie była ocena zasadności stosowania terminów *communal conflict* oraz „konflikt etniczny”, a jedynie wyjaśnienie, w jakim znaczeniu terminy te są najczęściej rozumiane, oraz zidentyfikowanie ich cech wspólnych i dzielących je różnic. Przeprowadzona analiza znaczeniowa dowodzi, jak trudno jest w praktyce klarownie odróżnić od siebie oba terminy. Główną podstawą rozróżnienia wydaje się zasięg terytorialny konfliktów określanych przedmiotowymi pojęciami. Warto zatem powtórzyć, że termin *communal conflict* odnosi się do konfliktów lokalnych, często, choć nie jedynie, wybuchających między członkami różnych grup etnicznych, podczas gdy pojęcie „konflikt etniczny” używane jest w stosunku do konfliktów rozgrywających się głównie między członkami odmiennych grup etnicznych zwłaszcza na ponadlokalnym obszarze.

Na koniec warto jeszcze zaproponować, by termin *communal conflict* tłumaczony był na język polski po prostu jako „konflikt wspólnotowy”, albowiem zachodzi on w ramach danej lokalnej wspólnoty terytorialnej, której członkowie wywodzą się zwłaszcza z różnych grup etnicznych i/lub wspólnot religijnych. Analogicznie, można by w polskim piśmiennictwie stosować termin „konflikt międzywspólnotowy” jako tłumaczenie angielskiego terminu *inter-communal conflict*, który rozgrywa się w wymiarze ponadlokalnym między członkami odmiennych grup tożsamościowych, w tym etnicznych i religijnych.

⁵² Zob. np. UNHCR, *UNHCR seeking urgent access to thousands fleeing Bangui: CAR violence*, 2015-09-29, <http://www.unhcr.org/560a99cf6.html> [dostęp z: 2015-12-12].

Dr hab. Krzysztof Trzciński – politolog, afrykanista, historyk idei, badacz współczesnej filozofii politycznej i teorii polityki; profesor nadzwyczajny w Instytucie Kultur Śródziemnomorskich i Orientalnych PAN.

Bibliografia

- Achebe Chinua, *There was a country: A memoir*, New York 2012.
- Adele Bamgbose J., Oloruntele Amos, *Ethnic agitation and conflicts in Nigeria, 1999–2000*, “Development Policy Management Network Bulletin” 13, 3, 2001.
- Adichie Chimamandra Ngozi, *Połówka żółtego słońca* (tytuł oryg. *Half of the Yellow Sun*), tłum. Witold Kurylak, Katowice 2009.
- Appiah Kwame Anthony, *Ethnic identity as a political resource*, [w:] red. Teodros Kiros, *Explorations in African political thought: Identity, community, ethics*, New York–London 2001.
- Brosché Johan, Elverson Emma, *Communal conflict, civil war, and the state: Complexities, connections, and the case of Sudan*, “African Journal on Conflict Resolution”, 12, 1, 2012.
- Ciment James, *Nigeria: Biafra War, 1967–1970*, [w:] *Encyclopedia of conflicts since World War II*, red. *idem*, London–New York 2015.
- Gurr Ted Robert, *Communal conflicts and global security*, “Current History”, 94, 592, 1995.
- Encyclopedia of the Nations, *Nigeria*, <http://www.nationsencyclopedia.com/economies/Africa/Nigeria.html> [dostęp z: 2015-12-19].
- Ethnologue: Languages of the World, *Nigeria*, <http://www.ethnologue.com/country/NG> [dostęp z: 2015-12-19].
- Gyekye Kwame, *Tradition and modernity: Philosophical reflections on the African experience*, Oxford 1997.
- Heerten Lasse, Moses A. Dirk, *The Nigeria–Biafra war: Postcolonial conflict and the question of genocide*, “Journal of Genocide Research”, 16, 2–3, 2014.
- Henderson Errol A., *Ethnic conflict and cooperation*, [w:] *Encyclopedia of violence, peace, and conflict*, red. Lester Kurtz, tom I, San Diego 1999.
- Herbert Ekwe-Ekwe, *Igbo genocide and its aftermath – The tragedy of Africa’s unlearned lesson*, <http://www.genocidescholars.org/sites/default/files/document%09%5Bcurrent-page%3A1%5D/documents/IAGS%202011%20Herbert%20Ekwe-Ekwe.pdf> [dostęp z: 2015-12-18].
- Horowitz Donald L., *Ethnic groups in conflict*, Berkeley 1985.
- Index Mundi, *Nigeria demographics profile 2014*, 2014, http://www.indexmundi.com/nigeria/demographics_profile.html [dostęp z: 2015-12-18].

- Institute for Policy Analysis of Conflict, *Communal Conflict*, <http://www.understandingconflict.org/en/conflict/index/1/Communal-Conflict> [dostęp z: 2015-12-12].
- Kaufman Stuart J., *Ethnicity as a generator of conflict*, [w:] *Routledge handbook of ethnic conflict*, red. Karl Cordell, Stefan Wolff, London 2011.
- Kelman Herbert C., Fisher Ronald J., *Analiza konfliktów i ich rozwiązywanie*, [w:] red. David O. Sears, Leonie Huddy, Robert Jervis, *Psychologia polityczna*, tłum. Robert Andruszko, Kraków 2008.
- Lijphart Arend, *Multiethnic democracy*, [w:] *The Encyclopedia of democracy*, red. Seymour M. Lipset, tom III, London 1995.
- Menkiti Ifeanyi A., *Physical and metaphysical understanding: Nature, agency, and causation in African traditional thought*, [w:] red. Lee M. Brown, *African philosophy: New and traditional perspectives*, Oxford 2004.
- Obi-Ani Paul O., *Nigeria: Biafran secession and civil war, 1967–1970*, [w:] *Encyclopedia of African history*, red. Kevin Shillington, tom II, New York–London 2005.
- Opata Damian U., *The beautiful interpreters are not yet here: The poverty of metaphysics of state and civil society in Africa*, “Quest: An International African Journal of Philosophy”, 12, 1, 1998.
- Osinubi Tokunbo S., Osinubi Oladipupo S., *Ethnic conflicts in contemporary Africa: The Nigerian experience*, “Journal of Social Sciences”, 12, 6, 2006.
- Putnam Robert D., *Bowling alone: The collapse and revival of American community*, New York 2000.
- Putnam Robert D., *Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech* (tytuł oryg. *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*), tłum. Jakub Szacki, Kraków 1995.
- Sisk Timothy D., *Power sharing and international mediation in ethnic conflicts*, Washington DC 1996.
- UNHCR, *Nigeria: Oro festival including the role of the Oro priest and whether, or not, he or she is masked; whether there are any penalties invoked against those who observe the priest performing his rituals*, 2000-09-16, <http://www.refworld.org/docid/3df4be794.html> [dostęp z: 2015-12-12].
- UNHCR, *UNHCR seeking urgent access to thousands fleeing Bangui, CAR violence*, 2015-09-29, <http://www.unhcr.org/560a99cf6.html> [dostęp z: 2015-12-12].
- Vorbrich Ryszard, *Plemienna i postplemienna Afryka. Koncepcje i postaci wspólnoty w dawnej i współczesnej Afryce*, Poznań 2012.
- Williams Robin M. Jr., *Ethnic conflicts*, [w:] *International encyclopedia of the social and behavioral sciences*, red. Neil J. Smelser, Paul B. Balties, tom VII, Oxford 2001.

Wiredu Kwasi, *Cultural universals and particulars: An African perspective*, Bloomington IN 1996.

Wiredu Kwasi, *The state, civil society and democracy in Africa*, "Quest: An African Journal of Philosophy", 12, 1, 1998.

Worldometers, *Population*, 2015, <http://www.worldometers.info/world-population/nigeria-population/> [dostęp z: 2015-12-18].